

УДК 94 (430) "15"

*Сергій Каріков
(Харків)***ПОЧАТОК РЕФОРМАТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЙОГАННА БУГЕНХАГЕНА У ВІТТЕНБЕРЗІ**

Йоганн Бугенхаген – один із найбільш видатних діячів Реформації в Німеччині, видний теолог і організатор Євангелічно-Лютеранської Церкви, соратник і близький друг Мартіна Лютера. Мета нашої роботи – визначити, які особливості діяльності Бугенхагена обумовили його участь у перетворенні Церкви в Німеччині. Предметом дослідження є реформаторська діяльність Бугенхагена у Віттенберзі. Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1521 – початку 1528 рр.: від прибуття Бугенхагена до Віттенберга до від'їзду реформатора до Брауншвейга для складання євангелічного статуту.

У вітчизняній історіографії такі завдання поки що не вирішувалися. Серед закордонних дослідників діяльність Бугенхагена у Віттенберзі висвітлювали К. А. Т. Фогт¹, Г. Герінг², К. Хармс³, Й. Бергсма⁴, Х. Г. Хольфельдер⁵, Г.-Г. Ледер⁶. Проте ці автори приділяли більше уваги питанням біографії Бугенхагена, ніж вивченню його творчості в цей період. Виняток становлять праці К. А. Т. Фогта, у монографії якого було надруковано послання Бугенхагена „Про християнську віру і справжні добрі справи проти брехливої віри і мнмих добрих справ”, та Х.Г. Хольфельдера, який вивчав теологічну концепцію Бугенхагена на матеріалі окремих творів. Проте, на нашу думку, для розуміння реформаторського світогляду, який визначив участь Бугенхагена в євангелічному русі, необхідно дослідити комплекс його праць, не обмежуючись вивченням власне релігійних питань. Відповідно основними джерелами нашого дослідження є твори Бугенхагена 1521 – початку 1528 рр., присвячені релігійним, соціальним та політичним проблемам.

До 1521 р. Йоганн Бугенхаген був ректором школи в місті Трептов і водночас – вікарієм місцевої церкви. Протягом своєї діяльності в Трептові Бугенхаген приділяв серйозну увагу вивченню і тлумаченню Священного Писання; особливо наполегливо він став працювати над Біблією, коли в 1517 р. абат місцевого монастиря доручив йому читати лекції зі Священного Писання для монахів⁷. Ранні теологічні роботи Бугенхагена

дали підстави деяким авторам визначити його позицію до 1521 р. як перебування між реформою і Реформацією⁸. Однак джерела до біографії Бугенхагена до жовтня 1520 р. не містять відомостей про безпосереднє знайомство ректора трептовської школи з творами Лютера. У світогляді Бугенхагена в цей період переважали моралістичні й аскетичні ідеї. Так, у проповіді на день Петра і Павла у 1518 р. він відзначав, що відправлення мес ще не робить священика справжнім служителем Бога. Якщо священик не хоче визнавати жертви Христа і віддавати хвалу богові, але при цьому одержує гроші за відправлення служб, він приречений на загибель⁹. Однак Бугенхаген не поширював критики на всю діяльність папського Рима.

Вирішальний вплив на подальшу діяльність Бугенхагена справило ознайомлення із твором Лютера „Про вавілонський полон Церкви”, що вийшов у 1520 р. Цей твір докорінно змінив світогляд Бугенхагена¹⁰. Про це свідчить „Прощальний лист до своїх учнів у Трептові”, написаний на початку 1521 р. Нові погляди Бугенхагена збігалися з ученням Лютера про виправдання вірою. Відповідно до нього, „підступи диявола” уже були переможені Христом, а гріхи людства були покутувані Його жертвою. Головним джерелом справжньої християнської віри для Бугенхагена була Біблія. „Відповідно до Священного Писання, – наполягав Бугенхаген, – слід судити про те, чому учать люди. Те, що збігається з Писанням, є святим і вихідним від Бога. Те, що суперечить йому, є оманю”¹¹. Таким чином, Бугенхаген прийняв лютерівський принцип віри, що знаходиться винятково в серці людини.

У березні 1521 р. Бугенхаген переїхав до Віттенберга. У джерелах не збереглися згадки про те, які були мотиви цього вчинку. Імовірно, початковою метою переїзду було навчання в університеті для більш глибокого засвоєння ідей Реформації – адже саме Віттенберг був її центром. 29 квітня 1521 р. ім'я Бугенхагена було внесено до списку студентів Віттенберзького університету¹². Проте незабаром стало ясно, що знання Бугенхагена можуть послужити справі Реформації і без їхнього поглиблення на студентській лаві. Цьому допомогло спілкування з віттенберзькими реформаторами. Зокрема, Бугенхаген познайомився з Філіпом Меланхтоном і деякий час мешкав у його будинку. Меланхтон присвятив йому як знавцеві творів християнських апостолів своє видання Послання до Римлян грецькою мовою з написом: „За твоїм прикладом, найдорожчий Йоганне, ми доручаємо себе [апостолові] Павлові”¹³. У будинку Меланхтона Бугенхагену був наданий окремих кабінет, що допомогло його праці з тлумачення Біблії.

Влітку 1521 р. Бугенхаген написав коментарі до Псалтирі. Спочатку сам автор розглядав їх лише як теологічний твір для освічених слухачів, у першу чергу – для померанських студентів, які навчалися у Віттенберзі. Але в підсумку коментарі стали основою для публічних лекцій Бугенхагена у Віттенберзькому університеті; перша з них відбулася 3 листопада 1521 р.¹⁴ Пізніше програма занять розширилася, охопивши ряд книг Старого і Нового завіту. Про популярність лекцій говорить той факт, що автор неодноразово зустрічався з їхнім несанкціонованим виданням типографами – на основі рукописних записів студентів – для подальшого продажу. Тому з 1525 р. Бугенхаген став надавати у розпорядження видавців тексти своїх лекцій; крім Віттенберга, вони були надруковані в Базелі, Страсбурзі, Нюрнберзі¹⁵. Читання лекцій у Віттенберзькому університеті стало постійним заняттям Бугенхагена, хоча оплачуватися вони почали тільки в 1533 р., після присудження реформаторові ступеня доктора теології¹⁶.

Незабаром після початку викладацької діяльності у Віттенберзі Бугенхаген став свідком нового руху. Наприкінці 1521 р. у місті активізувалася діяльність радикального бюргерського угруповання на чолі з Андреасом Карлштадтом. Одним з наслідків цього став значний відтік студентів з університету. Але й у цих умовах Бугенхаген продовжив читання лекцій. Філіп Меланхтон у біографії Бугенхагена стверджував, що у своїх виступах Бугенхаген осудливо відзивався про дії Карлштадта і його прихильників; зокрема, він засудив «штурм ікон». За свідченням Меланхтона, Бугенхаген негативно поставився і до діяльності т. зв. «цвіккауських пророків» – Марка Томе, Нікласа Шторха і Томаса Дреззеля, які проповідували ідеї безпосереднього Божественного одкровення і швидкого кінця світу¹⁷.

Однак Меланхтон писав біографію Бугенхагена за два десятиліття після віттенберзького руху 1521-1522 рр., коли і Карлштадт, і «цвіккауські пророки» давно втратили вплив у суспільстві, а Бугенхаген став одним з найвідоміших діячів Реформації. Тим часом, джерела 1521-1522 рр. – листи реформаторів і міські хроніки – не згадують ім'я Бугенхагена в зв'язку з подіями у Віттенберзі¹⁸. Тому твердженню Меланхтона навряд чи можна беззастережно довіряти. Очевидно, Бугенхаген не відіграв помітної ролі у віттенберзьких подіях початку 20-х рр. XVI ст. На нашу думку, пояснити це можна тим, що за перші півроку перебування у Віттенберзі колишній ректор трептовської школи діяв переважно як теолог, а не як пропагандист нового вчення. Восени 1521 р., коли почалися виступи радикально

налаштованого угруповання, Бугенхаген тільки приступив до читання лекцій в університеті. По суті, на цей час він залишався новачком у таборі Реформації, ще не здобувши широкої особистої відомості.

Проте найближчим часом Бугенхаген взяв активну участь у перетворенні Церкви у Віттенберзі. Можна стверджувати, що підґрунтям цієї діяльності стало глибоке знання Священного Писання, набуте Бугенхагеном ще під час перебування у Трептові, поєднане з відданістю Реформації. Головними сферами діяльності Бугенхаген у Віттенберзі стали реорганізація богослужіння, освіти і благодійності. Активність реформатора у вирішенні цих завдань була пов'язана із його новим офіційним статусом. На початку осені 1523 р., після смерті віттенберзького пастора, місто кілька тижнів залишалося без проповідника. Після того, як ряд кандидатур було відхилено, Мартін Лютер запропонував на розгляд Раді і міській общині кандидатуру Бугенхагена¹⁹. Наприкінці жовтня 1523 р. Бугенхаген був обраний общиною віттенберзьким проповідником і затверджений Радою на цій посаді (до того священнослужителів призначав капітул місцевого штифту Всіх Святих)²⁰. На посаді проповідника, незважаючи на тривалі поїздки до інших міст і земель у справах Реформації, Бугенхаген залишався до самої смерті в 1558 р., відхиливши ряд звертань про переїзд на постійну службу.

Його проповіді постійно були зв'язані з важливими питаннями життя суспільства. Так, 21 лютого 1525 р. Бугенхаген присвятив свій виступ темі повстання проти влади, що було вкрай актуально в умовах Селянської війни. Він вирішував цю проблему подібно до Лютера, рішуче засуджуючи повстання: „Христос не хотів, щоб спалахнув заколот, від чого Він дуже часто застерігав. Він продовжував [говорити так], коли Його (Ін. 6, 15) хотіли зробити царем, щоб Пілат, Ірод і інші правителі через це не постраждали... Він ніколи не хотів, щоб в ім'я Христа розбивали голови. Наші фанатики хочуть відстоювати Слово Боже мечем, але воно саме досить могутньо, щоб захистити себе... Якщо Ви уповаєте на те, що Христос є вашим Рятівником, то ворота пекла не зможуть більш нічого виставити проти такої віри. У цьому наша перемога”²¹. Негативне відношення Бугенхагена до повсталих свідчило, що віттенберзькі реформатори розцінювали Селянську війну насамперед як погрозу Реформації. Проповідь Бугенхагена була виголошена за два місяці до того, як Лютер написав „Умовляння до світу в зв'язку з „12 статтями” селянства”. У революційних діях селян Лютер бачив погрозу всьому суспільному ладу, який бюргерство прагнуло поліпшити, але не зруйнувати²². Така позиція відбивала неготовність і небажання

ідеологів німецького бюргерства вступити в союз з повсталим селянством. Бугенхаген поділяв лютерівські погляди; його проповіді сприяли їхньому поширенню серед городян.

Подібні погляди Бугенхаген відстоював і при розгляді взаємин світської і духовної влади. До цього питання він звернувся у „Пораді Йоганна Бугенхагена щодо того, чи може князь захищати за допомогою війни своїх підданих, яких переслідують за віру імператор або іншими князями?” (1523). Цей твір був ідейно пов’язаний із працею Лютера „Про світську владу. Якою мірою їй слід підкорятися”. Справедливою дією „князівського меча”, на думку Бугенхагена, є лише покарання „розбійників і убивць, що вчинили несправедні справи”. Водночас реформатор відмовляв представникам влади в праві застосовувати силу у справах, пов’язаних з вірою і духовним світом людини – з „Божим Царством”. „Ти можеш запитати, – зауважив Бугенхаген, – що, якби християни захотіли б звернутися по допомогу до світської влади? На це я відповім: справжні християни, що стали такими за допомогою Духа Божого, не захищають самі себе і не обтяжують цим своїх ближніх”. Покарання тих представників влади, які відступають від Божих заповідей, є справою Христа, але не християн. „Справжні християни повинні терпіти несправедливість”²³ – таким є висновок Бугенхагена.

Імовірно, поштовхом до написання „Поради Йоганна Бугенхагена...” стали відкриті зіткнення прихильників і супротивників євангелічного вчення. З одного боку, імператорська влада розгорнула переслідування прихильників реформаційного руху і заборонила поширення лютерівського перекладу Нового завіту. З іншого боку, проти імператора і католицьких князів виступило лицарство на чолі із Францем фон Зіккінгеном. Негативне ставлення до насильницьких дій, навіть спрямованим проти їхнього головного супротивника – Римсько-Католицької Церкви, було характерно для Лютера і його прихильників на початку 20-х рр. XVI ст., хоча пізніше (зокрема, при створенні в 1531 р. Шмалькальденського союзу, що об’єднав євангелічних князів і магистратів) лютерани і відійшли від цього принципу.

Ще одною задачею, яку вирішували діячі Реформації в 20-і рр. XVI ст., було поширення свого вчення в інших державах. В умовах, коли католицизм зберігав панівні позиції у всій Західній Європі, важливо було донести до віруючих за межами Німеччини не вільне трактування євангелічних ідей прибічниками папського Рима, а справжні погляди реформаторів. З цією метою в 1525 р. у Віттенберзі було складено

„Послання до християн в Англії”. У його написанні, поряд з Лютером і ще одним відомим теологом – Мельхіором Хоффманом, взяв участь і Бугенхаген. У цьому творі спростовувалися багато чуток про Лютера і його прибічників, що поширювалися прихильниками католицизму, – хоча, у свою чергу, реформатори зображували події у Віттенберзі однобічно, з апологетичної точки зору²⁴. Важливим пунктом послання став виклад принципу виправдання вірою – одного з основних положень євангелізму.

Правлячі кола Англії не змінили свого ставлення до Реформації; зокрема, видатний гуманіст канцлер Томас Мор негативно поставився до „Послання...”, відгукнувшись на нього своїм полемічним трактатом²⁵. На думку Мора, папство повинно бути не ліквідоване, а поліпшене: відмовившись від земних багатств і почестей, воно мало реалізувати свою всесвітню миротворчу місію. Подібно до інших гуманістів, Мор шукав шляхи ліквідації воєн в єдності християнського світу; у Реформації ж він вбачав лише „загальне безладдя”²⁶. Не вплинув твір віттенберзьких реформаторів і на позиції католиків у Німеччині. Відомий теолог Йоганн Кохлей у 1526 р. склав „Відповідь на послання до англійців”, що містила нові нападки на діячів Реформації²⁷. Проте сам факт написання „Послання до християн в Англії” свідчить: Реформація швидко поширилася за межі Німеччини. І Йоганн Бугенхаген безпосередньо сприяв її перетворенню на загальноєвропейський рух.

Поряд з цим Бугенхаген приділяв серйозну увагу відправленню церковних служб. У 1524 р. він підготував збірник „Індекси”, до якого були включені посилання на глави з Євангелій, призначені для недільних проповідей. Вони доповнювалися роз’ясненнями для священників, де зазначалося, які теми слід висвітлювати в кожній проповіді. Наприклад, для проповіді на Великдень пропонувалася остання глава Євангелія від Марка з коментарем: „Тут потрібно сказати про значення Воскресіння, про те, що це Воскресіння Христове стало нашим виправданням; про те, що, коли ми усвідомлюємо, що Господь воскрес, наша віра також зміцнюється”²⁸. Очевидно, що „Індекси” були особливо важливі для священнослужителів – початківців, яким бракувало досвіду виступів перед аудиторією, а найчастіше – і глибокої теологічної підготовки. Їм було потрібно дати міцну основу для подальшого удосконалювання проповідей.

Крім того, у 1524-1525 рр. Бугенхаген написав ряд невеликих за обсягом творів, що роз’яснювали парафіянам практичні питання богослужіння – „Про євангелічну месу”, „Порада про те, як варто причащати або приймати Причастя”, „Про сповідь і християнське

відпущення гріхів». У них знову проводилася ідея „милосердя і Божої милості, що поглинають усі гріхи”²⁹. Виходячи з цього, Бугенхаген переосмислював характер сповіді – одного з основних Таїнств католицизму. Він відстоював вільну сповідь, а не зізнання в провинах як обов’язок, що виконується з примусу духовенства³⁰.

Причащення під двома видами – хлібом і вином – під час меси для Бугенхагена служило зовнішнім проявом прилучення християн до Царства Божого. Він взяв активну участь у полеміці Лютера з іншими реформаторами (насамперед – із Цвінглі) про Причастя. Найбільш повно погляди Бугенхагена були виражені в роботі „Послання проти нової омани про Таїнство Тіла і Крові Ісуса Христа” (1525). Бугенхаген, як і Лютер, послідовно проводив думку: Тіло Христове є присутнім у Святих Дарах, що поєднують у собі хліб і вино зі словом Божим³¹.

Крім перетворень Церкви, у яких Бугенхаген брав участь і словом, і справою, він доклав значних зусиль до розвитку системи освіти і благодійності у Віттенберзі. Наприкінці 1523 р., після того як Бугенхаген був обраний міським проповідником, завдяки його наполяганням, відновилася діяльність віттенберзької школи. А в 1526 р. Бугенхаген разом із Лютером і представниками міської Ради звернувся до саксонського курфюрста з пропозицією перетворити францисканський монастир на госпіталь³².

Уже в ці роки активна діяльність реформатора здобула йому відомість поза межами Віттенберга. Для Німеччини 20-х рр. XVI ст. характерним явищем було поширення Реформації шляхом системи особистих контактів, коли найближчі соратники Лютера запрошувалися для перетворення місцевого церковного устрою в окремому місті³³. Досить швидко в подібних запрошеннях стало фігурувати й ім’я Бугенхагена. Уперше його ім’я було згадано в зверненні городян Ерфурта в 1522 р., але в той момент реформатор не залишив Віттенберга³⁴. Можливо, це було пов’язано з відсутністю на той час у Бугенхагена чіткого статусу в самому Віттенберзі: людині, яка не займала офіційної посади в середовищі духовенства, важко було б діяти в іншому місті як представникові Церкви. Але за рік після обрання Бугенхагена на посаду міського проповідника бюргери знову звернулися до нього.

У серпні 1524 р. Бугенхаген був запрошений до Гамбурга місцевою общиною св. Миколи на посаду проповідника для перетворення церковного устрою в цьому місті³⁵. У Гамбурзі вже проводилися євангелічні проповіді; їх організував колишній чернець-францисканець Стефан Кемпе. Ці проповіді сприяли поширенню серед населення ідей

Реформації: зокрема, гамбурзькі бюргери зажадали, щоб право обирати проповідника було надано общині віруючих, без санкції капітулу собору і міської Ради³⁶. На той час посада міського проповідника в Гамбурзі, як за рік до цього, у Віттенберзі, була вакантна.

18 вересня 1524 р. Бугенхаген звернувся до саксонського курфюрста Фрідріха Мудрого з листом, де просив дозволу вирушити в Гамбург на півроку, щоб допомогти прибічникам Реформації³⁷. Дозвіл був отриманий, однак виконати своє завдання Бугенхаген не зміг. 12 листопада 1524 р. консервативно налаштована гамбурзька Рада висловила протест із приводу його призначення, і реформатор змушений був залишити місто. Офіційним мотивуванням протесту послужила постанова Другого Нюрнберзького рейхстагу 1524 р., що підтвердила Вормський едикт про заборону лютерівського вчення в межах Німеччини³⁸. Однак імовірно, негативне ставлення міських верхів до запрошення Бугенхагена пояснюється тим, що в Раді Гамбурга переважали консервативні сили із середовища міського патриціату (насамперед – купецтва, що відіграло провідну роль у цьому ганзейському місті). Представники патриціату були пов'язані з римсько-католицьким духовенством як економічними інтересами, так і родинними узами; тому цілком зрозумілою є їхня ворожість до пропозицій бюргерства.

Нове запрошення за межі Віттенберга надійшло до Бугенхагена в лютому 1525 р. з Данцига. У цьому місті прибічники Реформації домоглися розпуску консервативної Ради й обрали нових магістратів. Від їхнього імені Бугенхагену було запропоновано взяти участь у проведенні Реформації в місті протягом одного – двох років³⁹. Лютер не заперечував проти участі Бугенхагена в перетворенні церковного устрою Данцига. Але цього разу запрошення було відхилене віттенберзькою общиною, представники якої обґрунтували відмову сильною зайнятістю свого проповідника⁴⁰.

Однак невдачі перших спроб реформаторської діяльності Бугенхагена поза Віттенбергом не зупинили його. Влітку 1525 р. реформатор завершив своє послання „Про християнську віру і справжні добрі справи проти брехливої віри і мнених добрих справ”, присвятивши його городянам Гамбурга. У цьому творі систематично викладалися принципи євангелічної теології і намічались контури устрою Євангелічно-Лютеранської Церкви.

Реформатор відкинув залежність порятунку людської душі від виконання норм Римсько-Католицької Церкви, повертаючись до ідеї виправдання вірою. Але вона не означала відмови людини від активності в навколишньому світі. Культові „добрих справ”, що чиняться заради

досягнення прийдешнього блаженства, Бугенхаген протиставляв „справжні добрі справи”. Їхній критерій залишався для нього непорушним: „Справжніми добрими справами є всі ті, котрі відбуваються на основі віри”⁴¹. Непорушним для Бугенхагена залишалося і джерело цієї віри. Реформатор підкреслював: будь-який віруючий може і повинен самостійно вивчати Священне Писання. Таким чином, розрив між мирянами і духовенством, характерний для Римсько-Католицької Церкви, усувався.

З цієї ідеї випливали висновки про необхідність нового устрою Церкви. Як і Лютер, Бугенхаген відкидав традиційний принцип католицизму, що дозволяє тлумачити Священне Писання винятково духовенству. Х. Г. Хольфельдер зазначає, що в посланні „Про християнську віру...” вже містився основний задум більш пізніх церковних статутів – зробити релігійні питання близькій і доступними всій громаді, кожному бюргерові⁴². Для досягнення цієї мети Бугенхаген пропонував передати основні функції духівництва проповідникові, якого обирала б сама община віруючих⁴³. У творі „Про християнську віру...” мова йшла також про виплату платні проповідникам, про устрій міських шкіл, про організацію „спільних кас” і піклування про найбідніших городян. Ці проблеми стали ключовими пунктами в більш пізніх євангелічних церковних статутах.

Організаторські здібності Бугенхагена проявилися й у його участі у візитаціях. Ці заходи, метою яких було перевірити діяльність євангелічних священнослужителів серед общин і домогтися дотримання принципів Реформації кожним проповідником, проводилися в курфюршестві Саксонському з 1526 р. 26–27 вересня 1527 р. Бугенхаген і Лютер у Торгау разом з іншими представниками Євангелічної Церкви обговорили основні пункти візитаційного статуту. Ці положення лягли в основу „Настанови візитаторів пасторам курфюршества Саксонського”, що була надрукована навесні 1528 р. Робота над цим твором велася в дуже складних умовах. У серпні 1527 р. у Віттенберзі спалахнула епідемія чуми; більшість викладачів і студентів перебралися в більш безпечну Єну. Однак, Бугенхаген і Лютер залишилися у своєму місті і читали лекції для деяких учнів, а також причащали хворих. На початку листопада 1527 р. Лютер, який важко переживав відсутність у Віттенберзі більшості сподвижників, запросив родину Бугенхагена пожити в його будинку⁴⁴. За деякий час до цього, 6 липня 1527 р. Лютер звернувся до Бугенхагена з проханням сповідати його – він переживав важке нервово виснаження і думав про можливість близької смерті. Бугенхаген виконав прохання хворого, ставши його духівником⁴⁵. Це ще більш зблизило обох реформаторів; їхні відносини, крім службової діяльності, зміцнила особиста дружба.

Отже, Йоганн Бугенхаген до початку 1528 р. пройшов шлях від правовірного християнина – католика до перекonanого прибічника Реформації. Такий перехід був обумовлений насамперед глибоким вивченням і осмисленням Священного Писання. При цьому Бугенхаген у своїх учинках керувався не розуміннями тимчасової вигоди, але вірністю власним принципам. Переїзд із Трептова до Віттенберга у 1521 р. – яскраве підтвердження тому. Бугенхаген залишив місце ректора школи, на якому досяг чималих успіхів, заради проходження навчання євангелізму. Робота Бугенхагена у Віттенберзі дозволяє схарактеризувати його як справжнього подвижника Реформації. За короткий термін він проявив себе і як теолог, і як лектор, і як проповідник, і як організатор нової Церкви. Його праця в цих сферах була пов'язана з інтересами бюргерства: в ній поєднувалися консервативні і демократичні ідеї. При цьому діяльність Бугенхагена не обмежувалася межами Віттенберга навіть у той час, коли він не залишав цього міста. Він брав участь в організації візитацій, що охоплювала території різних князівств; його твори видавалися в багатьох землях Німеччини; до нього зверталися представники християнських общин з інших міст. У вирішенні цих задач проявилися глибока віра, академічна освіченість, безкорисливість, енергія, наполегливість, особиста мужність Бугенхагена. Завдяки цим якостям він був запрошений до Брауншвейга навесні 1528 р. Давши згоду, Бугенхаген не скасував свого рішення навіть після величезної особистої трагедії: у квітні 1528 р. померли двоє його синів. Готовність виконувати свою обіцянку, незважаючи на цю втрату, характеризує реформатора як людину обов'язку. 16 травня 1528 р. Бугенхаген виїхав до Брауншвейга, де знаходився до початку вересня. Результатом його діяльності стало створення церковного статуту, урочисто затвердженого Радою і бюргерами 5 вересня 1528 р. Набутий досвід дозволив реформаторові успішно продовжити роботу зі складання євангелічних статутів у 30-і – 40-і рр. XVI ст.

Annotation

This article deals with the activity of Johannes Bugenhagen as one of the most famous German reformers. The reasons of Bugenhagen's arrival at Wittenberg, his activity as the preacher and the theologian, his participation in the visitations and cooperation with the reformers in other German cities during 1521–1528 are esteemed. The conclusions about the decision by Bugenhagen as the theological questions as the problems of the organisation of the Evangelical Church and the connection of his works with the opinions of German burgesses are made.

Анотація

У статті досліджується діяльність Йоганна Бугенхагена – одного з найбільш відомих реформаторів Німеччини. Розглядаються причини приїзду Бугенхагена до Віттенберга, його праці з тлумачення Священного Писання, діяльності на посаді міського проповідника, участі у візитаціях та співпраці з прибічниками Реформації в інших містах Німеччини протягом 1521-1528 рр. Зроблено висновки про вирішення Бугенхагеном як теологічних питань, так і проблем організації Євангелічної Церкви, про міцний зв'язок його творчості з позиціями німецького бюргерства.

- ¹ Vogt K.A.T. Johannes Bugenhagen Pomeranus. – Elberfeld, 1867.
- ² Hering H. Doctor Pomeranus, Johannes Bugenhagen. Ein Lebensbild aus der Zeit der Reformation. –Halle, 1888.
- ³ Harms K. D. Johann Bugenhagen. – Bielefeld, 1958.
- ⁴ Bergsma J. Die Reform der Messliturgie durch Johannes Bugenhagen. 1485-1558. – Kevelaer-Hildesheim, 1966.
- ⁵ Hofelder H.H. Solus Christus: die Ausbildungen von Bugenhagens Rechtfertigungslehre in der Paulusauslegung (1524/25) und ihre Bedeutung für die theologische Argumentation im Sendbrief „Von dem christlichen Glauben“ (1526). – Tübingen, 1981.
- ⁶ Leder H.-G. Johannes Bugenhagen Pomeranus – Leben und Wirken (1485-1558) // Johannes Bugenhagen: Gestalt und Wirkung (hg. v. H.-G.Leder). – Berlin, 1984. – S. 8–37; Leder H.-G. Leben und Werk des Reformators Johannes Bugenhagen // Kirchenreform als Gottesdienst. – Hannover, 1985. – S. 12-42.
- ⁷ Rogge J. Der Lebensweg Johannes Bugenhagens // Johannes Bugenhagen. – Berlin, 1962. – S. 7.
- ⁸ Bieber A. Johannes Bugenhagen zwischen Reform und Reformation. Die Entwicklung seiner früher Theologie anhand des Matthäuskomentars und der Passions- und Auferstehungsharmonie. – Göttingen, 1993. – S. 308-309.
- ⁹ Цит. за: Vogt K.A.T. Op.cit. – S. 23.
- ¹⁰ Kähler E. Bugenhagen und Luther // Johann Bugenhagen. Beiträge zu seinem 400. Todestag. – Berlin, 1958. – S. 112.
- ¹¹ Bugenhagen J. Abschiedsbrief Bugenhagens an seine Schüler in Treptow an der Rega // Johannes Bugenhagen. – Berlin, 1962. – S. 17.
- ¹² Stupperich R. Dr. Pomer. Zum 400. Todestag des Reformators Johannes Bugenhagen // Luther. – 1958. – Bd. 29. – S. 50.
- ¹³ Див.: Hering H. Op.cit. – S. 17.
- ¹⁴ Junghans H. Martin Luther und Wittenberg. – München; Berlin, 1996. – S. 102.
- ¹⁵ Hauschild W.-D. Biblische Theologie und kirchliche Praxis. Die Kirchenordnungen 1528-1543 in Johannes Bugenhagens Gesamtwerk // Kirchenreform als Gottesdienst. – Hannover, 1985. – S. 64.
- ¹⁶ Leder H.-G. Johannes Bugenhagen Pomeranus – Leben und Wirken (1485-1558) – S. 15.
- ¹⁷ Див.: Bergsma J. Op.cit. – S. 11.
- ¹⁸ Die Wittenberger Bewegung 1521 und 1522 / hrsg. von N. Müller // Archiv für Reformationsgeschichte. VI Jg. 1908 / 1909. – Leipzig, 1909. – S. 161-226; 261-325; 385-469.

- ¹⁹ Brecht M. Martin Luther: Ordnung und Abgrenzung der Reformation 1521-1532. – Berlin, 1989. – S. 77.
- ²⁰ Pallas K. Urkunden das Allerheiligenstift zu Wittenberg betreffend, 1522 bis 1526 // Archiv für Reformationsgeschichte. XII. Jg. 1914 / 1915. – Leipzig, 1915. – S. 84.
- ²¹ Bugenhagen J. Predigten // Johannes Bugenhagen. – Berlin, 1962. – S. 59-61.
- ²² Голубкин Ю.А. Из любви к истине // Лютер М. Время молчания прошло. – Харьков, 1994. – С. 323.
- ²³ Bugenhagen J. Ein Ratschlag... Johannis Bugenhagii: Von der Frage: Ob ein Fürst seine Vnderthanen wider dess Keyzers oder anderer Fürsten Verfolgungen umb dess Glaubens willen mit Krieg schützen möge? // Johannes Bugenhagen. – Berlin, 1962. – S. 104.
- ²⁴ Leder H.-G. Johannes Bugenhagen Pomeranus – Leben und Wirken (1485-1558). – S. 21.
- ²⁵ Bergsma J. Op.cit. – S. 13.
- ²⁶ Осинковский И.Н. Томас Мор. – М., 1974. – С. 93.
- ²⁷ Vogt K.A.T. Op.cit. – S. 95.
- ²⁸ Bugenhagen J. Predigthilfen für die Sonntagsperikopen // Johannes Bugenhagen. – Berlin, 1962. – S. 67.
- ²⁹ Bugenhagen J. Von den Evangelischen Messe // Die reformatorische Verkündigung und Lebensordnung. – Bremen, 1963. – S. 106-111.
- ³⁰ Bugenhagen J. Von der Beicht und Christlicher Absolution // Johannes Bugenhagen. – Berlin, 1962. – S. 85-89.
- ³¹ Bugenhagen J. Ein Sendbrief wider den newen yrhtumb bey dem Sacrament des leybs und bluts unsers Herren Jesu Christi // Johannes Bugenhagen. – Berlin, 1962. – S. 73-75.
- ³² Brecht M. Op.cit. – S. 282.
- ³³ Moeller B. Luthers Stellung zur Reformation in deutschen Territorien und Städten // Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546. – Berlin, 1983. – Bd. 1. – S. 577.
- ³⁴ Leder H.-G. Leben und Werk des Reformators Johannes Bugenhagen. – S. 22.
- ³⁵ Hering H. Op.cit. – S. 34.
- ³⁶ Klemenz D. Das Religionsunterricht in Hamburg von der Kirchenordnung von 1529 bis zum staatlichen Unterrichtsgesetz von 1870. – Hamburg, 1971. – S. 18.
- ³⁷ Bugenhagen an Kurfürst Friedrich den Weisen // Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel. – Hildesheim, 1966. – S. 18.
- ³⁸ Klemenz D. Op.cit. – S. 18.
- ³⁹ Brief des Rates von Danzig an Bugenhagen // Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel. – Hildesheim, 1966. – S. 27.
- ⁴⁰ Leder H.-G. Johannes Bugenhagen Pomeranus – Leben und Wirken (1485-1558). – S. 20.
- ⁴¹ Bugenhagen J. Von dem christliche Glauben und rechten gute Werken wider den falschen Glauben und erdichtete gute Werke // Vogt K.A.T. Op.cit. – S. 151.
- ⁴² Holfelder H.H. Op.cit. – S. 78-79.
- ⁴³ Bugenhagen J. Von dem christliche Glauben und rechten gute Werken wider den falschen Glauben und erdichtete gute Werke // Vogt K.A.T. Op.cit. – S. 217.
- ⁴⁴ Leder H.-G. Luthers Beziehungen zu seinen Wittenberger Freunden // Leben und Werk Martin Luthers von 1526 bis 1546. – Berlin, 1983. – Bd. 1. – S. 431.
- ⁴⁵ Brecht M. Op.cit. – S. 205.